

УДК 316.42

Тетяна Семігіна

ГЛОБАЛЬНІ СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ*

У статті означено сучасні світові тенденції, що впливають на ухвалення рішень у соціальній політиці різних країн, окреслені ті соціальні проблеми, на розв'язання яких має бути спрямована сучасна соціальна політика. Також показано зміни, що відбуваються у "класичних" моделях соціальної політики.

Розуміння соціальних проблем

Проблеми є рушієм світу, політики, думок людей. Як стверджує Г.Лейчер, усі визнають бажаність всезагальної кращої освіти, здоров'я та безпечнішого життя, однак немає й ніколи не було загальної згоди щодо засобів досягнення такої мети [1].

Більше того, саме визначення соціальних проблем є доволі суперечливим, а відтак цілі й цінності політики, спрямованої на їхнє пом'якшення, різні у різних країнах. Коли говорять про соціальну політику у глобальному вимірі, то найчастіше згадують про бідні країни. Проте, наприклад, одна з найбагатших та найпотужніших країн світу - Америка, яка надає допомогу багатьом іншим країнам, не позбавлена власних проблем, адже кожний восьмий американець є бідним, суспільство стратифіковане, а п'ять тисяч дітей щороку гинуть від рук своїх батьків і ще 30 тисяч - стають інвалідами внаслідок знущання та за-недбання [2].

Аби мати якесь мірило для оцінювання світової ситуації в соціальній сфері та заходів урядів щодо їхнього розв'язання, проаналізуємо сприйняття деяких соціальних проблем соціологами, які вважають, що це насамперед:

- умови в суспільстві (такі, як бідність та інституціоналізований расизм), що спричиняють матеріальні та душевні страждання певної частини населення;
- соціокультурна ситуація, яка перешкоджає значній частині суспільства розвивати та використовуватисповнавласний потенціал;
- відмінності між тим, що проголошує держава сферою свого захисту (рівні можли-

вості, справедливість тощо), й реальними умовами, в яких живе багато громадян країни;

- погіршення середовища, де живуть люди, через забруднення та нерівноцінне використання природних ресурсів [3].

Отже, окрім сприйняття соціальних проблем як поганих умов, їх вважають також тим, що порушує норми та цінності конкретного суспільства. І хоча такі труднощі й перешкоди інколи розглядають та оцінюють як проблему самої людини (наприклад, звинувачують бідних у небажанні заробляти), тоді, дотримуючись лише суб'єктивного погляду на соціальні проблеми, як можна пояснити, чому в сучасному світі:

- одна п'ята населення - 1,2 мільярда людей - живе менше, ніж на один долар у день, що вважають рівнем абсолютної бідності [4];
- половина населення Землі витрачає менше двох доларів на добу, що, за визначенням Світового банку, є рівнем бідності [5];
- найзаможніші 20% населення Землі живуть у найбагатших країнах, на які припадає 86% світового ВВП, 82% експортних ринків, 68% усіх прямих іноземних інвестицій, 74% усіх телефонних ліній, тоді як на 20% найбіднішого населення Землі - припадає 1,5% світового ВВП;
- 88% користувачів Інтернету живе в індустріалізованих країнах, а 0,3% - у найбідніших;
- середній прибуток у найбагатших 20 країнах у 37 разів перевищує середній прибуток у 20 найбідніших, і цей розрив збільшився вдвічі впродовж останніх 40 років [6];

* Матеріали для цієї статті зібрані завдяки Програмі стажування молодих викладачів ВИЗ (*Junior Faculty Development Program*), фінансованої Бюро освітніх та культурних справ Державного Департаменту США, що діє в рамках Закону Фулбрайта-Нейса від 1961 р., та адмініструється ACTRA/ACCELS. Проте викладені погляди є авторськими й не відображають політику американських організацій, які надали грант для стажування в США.

- щодня 40 тисяч дітей вмирають від недоїдання та хвороб [7];
- із 3 мільярдів світової робочої сили 750 мільйонів і 1 мільярд працюють у неформальному секторі та підсобному сільському господарстві відповідно у країнах, що розвиваються [8].

Отже, спробуємо проаналізувати сучасні глобальні тенденції, які, безумовно, впливають на соціальну сферу та систему соціального забезпечення різних країн.

Глобальні тенденції, що впливають на політику національних урядів

. Соціально-економічні тенденції

Важливою соціально-економічною тенденцією останніх десятиріч стало *поглиблення взаємозалежності економічних ринків*. Яскравою ознакою цього, на нашу думку, є навіть не активна діяльність транснаціональних компаній (хоча й це також) чи надпотужність Всесвітньої організації торгівлі (ВТО), а криза в Японії. Фінансовий "обвал" та рецесія економіки, які тривають уже понад два роки у найсхіднішій країні світу, боляче вдарили по світовому ринку в цілому й багатьох країнах зокрема. Серед усіх інших наслідків кризи - знецінення фінансових ресурсів деяких фондів соціального страхування, збільшення безробіття. Фінансову та політичну кризу в Японії підсилює незначний спад в американській економіці. Соціальні наслідки має й неуспіх так званої "електронної торгівлі" (e-commerce).

Здійснення такого економічного експерименту, як введення в обіг єдиної європейської валюти, порушило низку проблем, пов'язаних із регулюванням оплати праці, податків (які є джерелом фінансування соціальних програм у багатьох країнах), уніфікацією систем пенсійного, медичного та інших видів соціального страхування, універсалізацією соціальних стандартів тощо. Видається цілком вірогідним, що в разі успіху надзвичайного монетарного заходу відбудеться поступова трансформація та конвергенція систем соціального забезпечення європейських країн.

Наслідки швидкого руху капіталу та *лібералізації торгівлі*, а відтак виникнення так званого "міжнародного" або "глобалізованого" виробництва прихильники та опоненти глобалізації оцінюють по-різному. Проте ніхто не заперечує очевидного: глобалізація похитнула існуючі системи різних країн, зокрема системи оплати праці, зайнятості, соціального страху-

вання, захисту працівників, надання соціальних послуг. Наприклад, технології, які зробили зі світу спільний ринок, призвели до структурних змін в економіці усіх розвинутих (і не дуже розвинутих) країн, до появи так званих віртуальних робочих місць, що почасти є неформальною зайнятістю, до зменшення потреби в кваліфікованій та низькокваліфікованій робочій силі, зниження рівня самозайнятості та зростання тривалого безробіття. Таким чином, *поглиблюється фрагментація ринку праці*.

Хоча й очікувалося, що усунення бар'єрів для торгівлі пожвавить економічну та соціальну ситуації багатьох країн, однак така лібералізація призвела до подальшого *поглиблення нерівності між бідними та багатими країнами*. У Звіті ООН з розвитку людства (2002) констатується: "Економічно, політичне та технологічно світ ніколи не був настільки вільним - і настільки несправедливим", і це попри безпрецедентне зростання світового багатства. Згідно з цим документом, аграрні країни дедалі більше відстають у розвитку. Країни із значною частиною ВВП, яка припадає на душу населення, мають і вищу середню очікувану тривалість життя, й вищий індекс людського розвитку в цілому [9].

Варто додати, що подальша поляризація спостерігається не тільки між країнами, а й між різними соціальними групами в одній країні. Навіть у розвинутих державах досі існують розбіжності у прибутках залежно від віку, статі, етнічної приналежності. Власне, це стосується не тільки рівня прибутків, але й інших показників якості життя. Смертність темношкірих немовлят в Америці майже вдвічі вища, ніж білошкірих [10], що пояснюють різницею в доступі до медичного обслуговування, харчуванні та іншими соціальними, економічними та психологічними чинниками [11]. Бідність - доволі небезпечне явище. Вона спричинює страждання, а інколи й заздрість та прагнення радикально змінити соціальну ситуацію - внаслідок революції або війни проти сусідів, або введення авторитарного режиму, який також принижує людську гідність, але в інший спосіб.

Програми подолання хронічної бідності, які розробляють та впроваджують і національні уряди, і глобальні суб'єкти (наприклад, Програма розвитку ООН або Світовий банк), спрямовані на розв'язання проблеми поглиблення нерівності. Проте у XXI ст. світ вступив розділеним економічною пірвою.

Соціально-політичні тенденції

Після подій 11 вересня 2001 р. світ став іншим втягнутим у протистояння між Америкою та ісламськими країнами. Глобалізація політичного конфлікту та боротьба з тероризмом неминуче позначилася на соціальній сфері. Деякі країни замислилися над переглядом зовнішньої політики та військової стратегії [12], а деякі - просто-таки готуються до війни, що зазвичай означає додаткові витрати на озброєння й - найімовірніше - скорочення фінансування соціальних програм. З іншого боку, в Америці раз у раз висуваються пропозиції щодо необхідності надання допомоги бідним країнам, які перебувають у скрутній ситуації через тривалі військові конфлікти, несприятливі погодні умови тощо, аби знизити рівень невдоволення людей, зменшити соціальну нестабільність і таким чином запобігти проявам агресії щодо багатших країн.

Окрім такого глобалізованого протистояння, у світі точиться чимало етнічних/міжетнічних локальних конфліктів. Зрозуміло, що в умовах політичної нестабільності та конфлікту економічний розвиток гальмується, загальний рівень життя падає. В тій же Гватемалі 90% населення живе за межею бідності, неписьменність, дитяча смертність, недоїдання, злочинність є найвищими в регіоні, а очікувана тривалість життя - найнижчою [13]. В умовах конфліктів ефективність системи соціального захисту знижується, бо великі групи людей - жертви війни (поранені, вдови, біженці) - потребують особливої допомоги.

Ще однією особливістю останніх років стала поява так званих "перехідних" країн або "країн із перехідною економікою", які розпочали рух від планової до ринкової економіки, від комуністичного авторитаризму - до впровадження елементів представницької демократії, від системи пільг, привілеїв та великих стаціонарних закладів соціального обслуговування - до цільової допомоги та страхових накопичувальних фондів. Деякі країни впроваджували нововведення доволі рішуче, до чого їх спонукало й прагнення стати членами Європейського Союзу. Так, Словенія, Чехія, Угорщина, Словаччина. Польща, Естонія, Литва, Латвія потрапили до переліку країн з високим індексом соціального розвитку [14]. Проте в багатьох країнах реформи були або непослідовними, або нерішучими, або їх не було взагалі. Таким чином, з'явився цілий прошарок країн - із високим рівнем пи-

семності (що є одним із складових індексу соціального розвитку), але низьким рівнем життя, маленьким ВВП, тіньовою економікою, соціальною незахищеністю багатьох груп населення.

Варто відзначити й активізацію наднаціональних утворень та організацій. Мова йде про Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС) та інші структури, які суттєво впливають на встановлення міжнародних соціальних стандартів. Наприклад, Світовий Банк вимагає від урядів забезпечувати тільки мінімальний рівень соціального захисту, а Всесвітня Організація Торгівлі підштовхує до приватизації медичного та соціального обслуговування [15]. До речі, Всесвітню Організацію Торгівлі інколи звинувачують у тому, що вона "представляє упереджені та вузькі інтереси світової правлячої корпоративної еліти", оскільки ця організація фактично не турбується про умови праці людей, стандарти мінімальної зарплатні, право на організацію профспілок, захист навколишнього середовища тощо [16]. Отже, активну діяльність глобальних суб'єктів оцінюють неоднозначно, хоча до сучасних тенденцій, без сумніву, можна віднести міжнародну співпрацю у встановленні пріоритетів соціальної політики, світових стандартів праці, здоров'я, соціальних стандартів, створенні атмосфери, що сприяє соціально відповідальним інвестиціям, а також у моніторингу реалізації соціальної політики. Національні уряди при ухваленні рішень у сфері соціальної політики мають зважати на вимоги та стандарти наднаціональних утворень.

Соціально-демографічні тенденції

Соціальна політика призначена задовольняти потреби людей, а їх на Землі стає дедалі більше. Згідно з даними ООН, 2005 р. населення планети сягне 9,3 мільярдів [17]. І це становить дуже важливу проблему, особливо коли зважити, що понад 90% зростання населення припадає на менш розвинуті країни, де і так панують бідність, голод та інфекційні захворювання. Скажімо, в 1950-х роках населення Африки становило половину населення Європи, 1985 р. - воно було однаковим, а 2025 р. очікується, що воно буде вчетверо більшим, ніж населення Європи [18]. Існує кореляція між бідністю та високим коефіцієнтом фертильності (кількістю дітей, які народжує в середньому одна жінка).

Африканські країни мають найнижчі показники ВВП на душу населення й найвищий коефіцієнт фертильності (в середньому 5,6), тоді як ситуація, наприклад, у Західній Європі є протилежною: середній коефіцієнт фертильності дорівнює 1,5, а ВВП на душу населення вищий майже у 15 разів [19].

Хоча африканським країнам властивий високий рівень смертності немовлят, а також високий рівень захворюваності на СПІД (мова про це йтиме далі), проте ці країни продовжують бути лідерами у прогнозах щодо кількості населення. Загалом, найбільше зростання населення прогнозують у таких країнах, як Ангола, Конго, Ірак, Нігер, Уганда, Ємен, а також на Палестинській території. Серед індустріалізованих країн найбільше зростає населення в США - завдяки відносно високому коефіцієнту фертильності (2,1 дитини на одну жінку) та міграції. Варто згадати, що найбільше втрат населення у період до 2025 р. зазнаватимуть Ботсвана (де майже 40% населення інфіковано ВІЛ/СНІД), Болгарія, Естонія, Японія, Росія, Південна Африка та Україна [20].

У той час, коли в найбідніших країнах відбувається стрімке зростання чисельності населення, що ще більше погіршує соціально-економічну ситуацію в них, в індустріалізованих країнах спостерігається феномен "*постаріння*" суспільства, а інколи навіть - і від'ємний показник приросту населення. Загалом, у розвинутих країнах люди похилого віку становлять 14% від усього населення, а до 2025 р. їхня кількість має зрости до 25%.

Зважаючи на збільшення в суспільстві частки людей похилого віку, які живуть усе довше й довше та потребують відповідного медичного і соціального догляду, а також на те, що у 2005-2010 рр. на пенсію виходитиме покоління "буму народжуваності", такі тенденції ставлять під загрозу існуючу систему пенсійного, соціального та медичного забезпечення розвинутих країн. Скажімо, витрати на медичне обслуговування американців віком понад 65 років учетверо вищі, ніж витрати на молодшого співвітчизника [21]. За прогнозами, до 2030 р. кількість людей, старших 65 років (пенсійний вік і для чоловіків, і для жінок в Америці), повинна зрости в цій країні вдвічі [22]. Чимало держав, знаючи про соціально-демографічну тенденцію "постаріння" населення, прагне знайти адекватне її вирішення.

В останні два десятиліття на соціально-демографічну ситуацію в світі суттєво впливає *поширення ВІЛ/СНІДу*, яким інфіковано нині понад 40 мільйонів осіб. Причому 70% ВІЛ-інфікованих мешкає в африканських країнах, де СПІД поступово стає головною причиною смерті.

Світова пандемія нового захворювання кинула виклик людству: лікування є неефективним, дорогим і недоступним для більшості хворих, в Африці та й в усьому світі зростає кількість сиріт (на кінець 2001 р. їх було понад 14 мільйонів [23]), чії батьки померли від СНІДу, в світі все більше народжується дітей із ВІЛ-інфекцією, отриманою від матері. СНІД має також соціально-економічні наслідки, бо він забирає робочу силу у роботодавців, фахівців - у громади, годувальників - у родин. Він призводить до численних порушень прав людини - відмови в медичному обслуговуванні, порушення права на конфіденційність, дискримінації в питаннях зайнятості та житла тощо, а відтак - зниження якості життя громадян.

Людство ще не знайшло способів подолання ВІЛ/СНІДу, а тим часом щодня майже 14 тисяч людей (12 тисяч дорослих і 2 тисячі дітей) стають ВІЛ-інфікованими [24]. Таким чином, ВІЛ/СНІД перетворився із проблеми медичної на соціальну, демографічну та економічну і в більшості випадків - політичну, оскільки національним урядам необхідно знаходити її розв'язання.

Важливою соціально-демографічною тенденцією, яка має економічні, політичні та культурні наслідки, є посилення міграції населення. Люди переміщуються як із сільської місцевості до міст та мегаполісів, тобто відбувається урбанізація, так і між країнами.

Прикладом *швидкої урбанізації* країни є Португалія, де 1975 р. було лише 27,7% міського населення, 2000 р. його стало вже 64,4, а 2015 р. - очікують 77,5% міського населення [25]. А от у Лагосі, Нігерія, 1950 р. було 290 тисяч населення, а 2015 р. очікують понад 23 мільйони, причому зростання в період з 2000 до 2015 р. перевищуватиме 10 мільйонів [26].

Зростання міст часто супроводжується перенесенням сільської бідності в міські умови - безробіття, погані житлові та санітарні умови, погіршення криміногенної ситуації. Подібне спостерігається і при *зовнішній міграції*: люди опиняються у новій країні інколи в гірших умовах, ніж її постійні меш-

канці, змушені погоджуватися на низькооплачувану роботу, що поглиблює соціальну нерівність у суспільстві. 160 мільйонів людей живе у світі поза країною свого народження чи громадянства. Щороку п'ять країн офіційно запрошують до себе майже 1,2 мільйона мігрантів: США - 800 тисяч, Канада - 200 тисяч, Австралія - 75 тисяч, Ізраїль - 65 тисяч, Нова Зеландія - 35 тисяч. Проте кількість людей, які перетинають кордони та облаштовуються в іншій країні, щорічно перевищує 3 мільйони [27]. Через військові конфлікти в світі зростає кількість біженців та прохачів притулку, під мандатом Верховного Комісара ООН у справах біженців на 1 січня 2002 р. перебувало майже 20 мільйонів людей, з них 8 - в Азії, по 4 мільйони - в Європі та Африці [28].

Хоча більшість розвинутих країн, особливо європейських, хотіли б обмежити міграційні процеси, але насправді не можуть собі цього дозволити: скорочення рівня народжуваності та старіння населення спричиняють нестачу робочих рук. З іншого боку, зростання чисельності населення в бідних країнах призводить до його відтоку в інші регіони.

Частим явищем у сучасному світі стає добровільна нелегальна міграція, а також торгівля людьми, тобто вимушена міграція. Серед найпоширеніших форм експлуатації - примусове залучення жертв до секс-індустрії, хатнього чи промислового рабства, жебрацтва, військових чи кримінальних нападів [29]. Хоча достатньо достовірної статистики щодо торгівлі людьми нема, однак дослідження, проведене Міжнародною організацією міграції, підтверджує, що у Нідерландах, Італії, Німеччині та Бельгії почастишали випадки торгівлі жінками, зокрема примусове розміщення дівчат із Східної Європи та Нігерії в європейських борделях [30]. Національні уряди багатьох країн шукають політичних рішень цієї проблеми, яка викликає чималу стурбованість світової громадськості.

Безумовно, різнопланові демографічні тенденції - зростання народжуваності в малорозвинутих країнах і одночасна інфікованість значної кількості дорослого населення цих країн ВЛ/СНІДом, старіння населення в індустріалізованих країнах, урбанізація життя та міграція визначають пріоритети соціальної політики як окремих країн, так і світу в цілому.

Соціокультурні тенденції

Культурні традиції країни визначають як політичний контекст та порядок ухвалення політичних рішень, так і пріоритети в реалізації соціальних програм або відмову від певних напрямів соціальної політики. Досить згадати про ставлення в католицьких країнах до програм планування сім'ї, а в мусульманських - до політики тендерної рівності.

Наведемо кілька прикладів впливу культури на соціальну політику:

- дух підприємництва та давнішня багатокультурність у США перешкодили розвитку сильної, централізованої державної політики соціального забезпечення;
- пов'язана з роботою та ідеєю чоловіка-годувальника німецька соціальна структура не дозволила розвинути універсальній системі соціального забезпечення;
- конфуціанська культура Японії підтримує ідею сильної особистості та важливості ролі сім'ї у соціальному забезпеченні;
- колоніальні традиції Гонконгу перешкодили розвиткові демократичної моделі соціального забезпечення, де важливу роль відведено державній підтримці [31].

Якщо подивитися на загальний соціокультурний контекст, то можна помітити, що характерною особливістю сучасного світу є так звана *дифузія* (запозичення, засвоєння елементів іншої культури) та *створення єдиного, до певної міри уніфікованого простору, зокрема комунікативного*. Разом із тим ці тенденції не є беззаперечними, оскільки в останні роки спостерігається протистояння по лінії "глобалізм" - "регіоналізм" - "націоналізм".

Культурна критика глобалізації лунає як на регіональному рівні (наприклад, від арабських країн чи антиглобалістського європейського молодіжного руху), так і від держав, які наполегливо відстоюють свої традиції та мову, як-от Франція. Зі зростанням міграції чимало моноетнічних країн набуває розмаїття та багатокультурності, на що мають зважати ті, від кого залежить вироблення та реалізація соціальних програм, оскільки різні культури мають різні традиції соціального забезпечення та різні очікування.

Завдяки появі нових незалежних держав, паралельно із уніфікацією спостерігається й таке явище, як *розвиток нових способів ідентифікації оточуючих, реагування на них, на суспільні процеси*. Так, узагальнюючи цей

процес, Б.Дікон, М.Халс, П.Станс користуються терміном "етнізований націоналізм" і вважають, що розвиток і становлення етнічної самоідентифікації в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи є "найпотужнішим викликом уявленням про світову регуляцію і побудову управління за принципами прав людини" [32].

Сьогодні процес розвитку та видозмін людських спільнот у всьому світі відбувається на тлі *розвитку масової культури*, яка значною мірою є деетнізованою, уніфікованою, вона структурується не національними, а економічними та ідеологічними процесами. Власне, зміна цінностей властива всьому світові, тобто є загальнолюдським, глобальним явищем. Зокрема, О.Тоффлер у своєму філософському бестселері "Третя хвиля" стверджує: "Сьогодні раптова зміна основних соціальних принципів, плутанина ролей, відмінностей у суспільному становищі та ліній поведінки влади, занурення в бліп-культуру (blip-culture) і до того ж розвал великої системи мислення, виробничої сфери реальності зруйнували той образ світу більшості з нас, що зберігався у наших головах. Як наслідок, більшість людей, оглядаючи світ навколо себе, бачить сьогодні тільки хаос. Вони потерпають від почуття особистого безсилля і безглуздя" [33]. Такі нові психологічні установки, підвищена стресовість і невдоволення своїм становищем не можуть залишатися поза увагою соціальних працівників та тих, хто ухвалює рішення в соціальній політиці.

Серед інших різнопланових *змін у стилі та способі життя* варто відзначити:

- творення суспільства споживання;
- зменшення, передовсім в індустріалізованих країнах, цінності сімейного життя (зростання кількості розлучень, повторних шлюбів, самотніх матерів, родин із одним батьком, гомосексуальних родин тощо); зменшення розмірів нуклеарної родини;
- боротьба з дискримінацією та пригніченням як на загальному, так і на побутовому рівні (наприклад, за тендерну рівність);
- поширення наркотиків (залежність від психоактивних речовин призводить у свою чергу не тільки до шдвищення рівня криміналізації та збільшення ризику захворювань на ВІЛ/СНІД, але й до появи певної субкультури з іншими виміром духовних цінностей та психологічними установками);

- технологізація побуту, зменшення часу, потрібного для ведення домашнього господарства;

- "телезалежність": проведення значної кількості часу перед телевізором, орієнтація на телевізійні іміджі, а також виникнення побічних ефектів, наприклад, гіподинамії;

- комп'ютеризація, яка спрощує доступ до інформації, забезпечує швидку комунікацію та, зокрема, дає можливість для замовлення товарів та послуг, не виходячи з дому.

Кожна з цих тенденцій по-своєму впливає на соціальну політику, визначаючи й її передумови, й нове коло її клієнтів, і методи та засоби впровадження та оцінки.

Фахові тенденції

Не варто залишати поза увагою професіоналізацію соціальної сфери: поширення навчання соціальних працівників, соціальних адміністраторів, фахівців із соціальної політики. Соціальна робота та соціальне адміністрування є наслідками розвитку ефективної соціальної політики та її передумовами одночасно.

Серед інших фахових тенденцій можна назвати такі:

- завдяки обміну інформацією урізноманітнення методів та підходів у наданні соціальних послуг, які раніше не були властиві конкретній культурі, швидке впровадження інновацій;

- плюралізм у наданні соціальних послуг, розвиток недержавних та приватних організацій, деінституціалізація (відмова від великих стаціонарних закладів) та децентралізація;

- перевірка нужденності для призначення соціальної допомоги, надання житлових чи освітніх кредитів тощо.

Окремо варто спинитися на тому, що в сучасному світі, такому атомізованому і фрагментизованому, люди прагнуть знайти якусь групу, якусь спільноту, з якою вони можуть ідентифікувати себе, нехай і віртуальну, і це поступово вплинуло на *розвиток соціальної роботи в громаді*.

Власне, ідея громади (спільноти) останнім часом виникла як відповідь на проблеми сучасного суспільства й свідчить, на думку вчених, про кризу сучасної держави [34]. Це універсальна й глобальна тенденція. Всюди в світі -- у капіталістичних країнах Західної Європи й Північної Америки, в колишніх ко-

муністичних країнах Європи та Азії, у країнах Тихоокеанського регіону, що бурхливо розвиваються, у менш розвинених країнах Африки, Азії та Латинської Америки - спостерігаються схожі тенденції, схожі ознаки кризи державності, схожі кроки у децентралізації управління соціальною сферою. Скрізь у світі посилюється переконання, що робота централізованих державних установ дуже забюрократизована та малоефективна, а їхнє фінансування не забезпечує належної якості обслуговування. Щодо країн із перехідною економікою, то поштовхом до розвитку роботи в громаді є, вочевидь, кілька чинників: погіршення матеріального та психологічного становища соціальне вразливих груп населення, а відтак зростання необхідності в нових соціальних послугах та програмах; неспроможність державних, передусім стаціонарних/інтернатних закладів соціального захисту, задовольнити потреби людей, зокрема потребу бути інтегрованим у соціальне середовище; становлення соціальної роботи як професії, поява фахівців, які мають уявлення про можливості та переваги

організації роботи за місцем проживання чи в громадах за інтересами [35].

Робота в громаді (вивчення потреб, планування та впровадження місцевих соціальних програм, орієнтація на догляд за місцем проживання, заохочення місцевих ініціатив тощо) стала одним із найпоширеніших явищ другої половини ХХ ст., яке знайшло відповідне відображення в соціальній політиці багатьох держав.

Моделі соціального забезпечення: рух до неолібералізму?

До моделей соціальної політики (див. Таблицю), досліджених та описаних за Г.Еспінгом-Андерсоном, належать корпоративістська, соціал-демократична та ліберальна [36], кожна з яких базується на певних цінностях (наприклад, соціальній справедливості, рівності, прагматизмі тощо). Наприклад, у скандинавських країнах існує загальне очікування, що потреби людей має задовольняти держава на універсальній основі, тоді як у США очікують, що державні соціальні служби допомагатимуть тільки найнужденнішим.

Таблиця. Характеристики моделей соціального забезпечення

Країна	Режим	Політична основа	Тип надання послуг	Державні витрати на соціальну сферу	Ринок праці
Швеція	Соціал-демократичний	Широкий компроміс	Універсальний	Високі	Висока зайнятість, висока платня
Німеччина	Корпоративістський	Коаліція між роботодавцями та працівниками	За місцем роботи	Високі	Низька зайнятість, висока платня
США	Ліберальний	Вільний ринок	За залишковим принципом	Низькі	Висока зайнятість, низька платня

Різні підходи (наприклад, універсальний чи вибірковий) до соціальної політики віддзеркалюють домінуючу ідеологію в країні та політичні традиції. Системи соціального забезпечення багатьох країн тією чи іншою мірою відповідають описаним моделям. Скажімо, Австралія, Нова Зеландія чи Канада - ліберальній, Японія чи Швейцарія - корпоративістській, Нідерланди чи Австрія - соціал-демократичній. Разом із тим очікування громадян щодо державних служб мають тенденцію до зростання (отримання кращої

освіти, збільшення безкоштовних медичних послуг), що суперечить економічному тиску, спрямованому на скорочення видатків на соціальне забезпечення, яке дозволяє національним економікам бути більш конкурентоспроможними на світовому ринку.

Індустріалізовані країни переживають зміни в своїй соціальній політиці, викликані, зокрема, уявленнями про те, який рівень витрат на соціальну сферу може дозволити собі держава. У тій же Швеції, яка славилася універсалізмом соціального обслуговування та

соціального забезпечення, не залишилося жодної соціальної програми, яка б не зазнала реформування в напрямку скорочення.

У Великобританії, де консервативний уряд провадив активну політику комерціалізації та дерегуляції соціальної сфери, лейбористи продовжують шукати шляхи забезпечення соціальної підтримки без підвищення податків. Тому останнім часом усе активніше почали вдаватися до перевірки нужденності для призначення соціальної допомоги. Крім того, від 1999 р. прохач такої допомоги має пояснити причини, через які він не працює, довести своє право на допомогу й насамперед отримати консультацію стосовно пошуку нової роботи. Розвивається й ідея додаткової пенсії, яку впровадили ще 1975 р., але від квітня 2001 р. з'явилася ще й свого роду "професійна пенсія", тобто ще одна форма соціального страхування. Отже, британська система дедалі більше стає "змішаною".

У Німеччині, після політичних коливань середини 90-х років, пов'язаних з різними поглядами на реформи в соціальній сфері (передовсім пенсійну реформу), і приходу до влади соціал-демократичної партії, коли різко було зупинено рух до "неоліберлізму", теж відбулися зміни. 2001-2002 р. впроваджено нове законодавство стосовно пенсійного забезпечення, допомоги сім'ям, допомоги на випадок безробіття, а також системи оподаткування.

Варто додати, що системи тих азійських країн, де відбувається швидкий економічний розвиток, та країн із так званою перехідною економікою, та й навіть менш розвинутих європейських країн, як-от Португалії, виходять за рамки традиційних класифікацій, пов'язаних насамперед із ідеологічними поглядами. Більше того, там теж спостерігаються зміни. Так, у Новій Зеландії універсальні програми було замінено адресними, державний сектор соціальних послуг замінив приватний.

Можна заперечувати принциповий вплив глобалізації на соціальну сферу, як це роблять деякі дослідники [37]. А можна погодитися з позицією інших [38], що національну соціальну політику більше неможливо розглядати поза контекстом глобальних процесів і тенденцій.

На думку фахівців, більшість розвинутих країн, насамперед індустріалізованих, прямує до ліберальної моделі, говорять навіть про конвергенцію всіх моделей до неоліберальної [39]. На надціональному рівні розробляються стратегії соціального розвитку для країн, які не відзначаються високими показниками соціального розвитку [40]. Отже, відбувається не тільки глобалізація соціальних проблем, а й глобалізація підходів до їх розв'язання.

Висновки

Політичні рішення в соціальній сфері детерміновані різними чинниками, зокрема демографічними тенденціями, економічним становищем і, звичайно, політичною культурою, тобто цінностями, які створюють підґрунтя схвалюваних законів.

Населення на Землі дедалі збільшується, особливо в країнах із низьким рівнем розвитку, тим часом як в індустріалізованих країнах спостерігається постаріння населення. Прірва між бідними та багатими країнами поглиблюється, численні політичні та етнічні конфлікти призводять до погіршення соціальної ситуації, появи мігрантів та біженців. Нові проблеми - пандемія ВІЛ/СНІДу, поширення наркотиків, зміни в традиційному стилі та способі життя - викликають посилену увагу тих, від кого залежить прийняття політичних рішень у соціальній політиці.

У світі поступово розвиваються "класичні" моделі соціального забезпечення, змінюються традиційні погляди на соціальну політику та надання соціальних послуг, і все це на тлі орієнтації на роботу в громаді та посилення впливу наднаціональних утворень. Моделі соціальної політики багатьох держав, зокрема й України, вирізняються еkleктичністю та непослідовністю, зазнають трансформації або реформ.

Світ був і залишається розмаїтим, багатограним і різновекторним, навіть у соціальній сфері. А для всіх названих і багатьох іще не названих проблем не існує технічних рішень, на те вони й "соціальні", щоб їх розв'язували люди, об'єднані в суспільство.

1. *Leichter H.* Comparative Public Policy: Problems and Prospects // *Comparative Politics in the Post-Behavioral Era* / Ed. by L.J.Cantori, A.H.Ziegler, Jr. - Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1988. - P. 346.

2. *Eithzen S.D., Zinn M.B.* Social problems / 9th ed. - Boston: Allyn and Bacon, 2003. - P. 7.

3. *Eithzen S.D.* Teaching Social Problems: Implication of the Objectivist-Subjectivist Debate // *Society for the Study of Social Problems Newsletter*. - 1984. - № 16 (Fall). - P. 10-12.

4. *Eithzen S.D., Zinn M.B.* Social Problems. - P. 63.

5. *Gergen D.* Bush as Global Steward // *US News and World Report*. - 2001. - 5 February.

6. Bulletin on the Eradication of Poverty. - 2001. - № 7. - P. 3.
7. *Gergen D.* Averting Our Eyes // US News and World Report. - 2000. - 25 September.
8. 2001 Report of the Social World Situation: Introduction and Overview. - UN, 2001 // Веб-сторінка Організації Об'єднаних Націй. - <http://www.un.org>.
9. Human Development Report: Deepening Democracy in a Fragmented World. - New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 1, 150-152.
10. *Freund P., McGuire M.* Health, Illness, and the Social Body: A Critical Sociology / 3d ed. - New Jersey: Prentice Hall, 1998. - P. 19.
11. *Williams S.J., Torrens P.* Introduction to Health Services / 6th ed. - USA: Delmar, 1999. - P. 72.
12. *Asmus R.D., Pollack K.M.* The New Transatlantic Project // Policy Review. - 2002. - № 115 (October-November). - P. 4-5.
13. Country profile: Guatemala // Веб-сторінка BBC. - http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/americas/country_profiles/1215758.stm.
14. Human Development Report, 2002. - P. 149-152.
15. *Deacon B.* Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. - Helsinki, 2000. - P. 7.
16. *Collins C., Yeskel T.* Economic Apartheid in America: A Primer on Economic and Insecurity. - New York: New Press, 2000. - P. 94-95.
17. *Lee J.* World Population May Grow by Half Over Next 50 Years // Associated Press. - 2001. - 28 February.
18. *Eithzen S.D., Zinn M.B.* Social Problems. - P. 56.
19. 2001 Population Data Sheet. - Washington: Population Reference Bureau, 2001 // Веб-сайт Population Reference Bureau - <http://www.ameristat.org>.
20. Human Development Report, 2002. - P. 162-165.
21. *Feldstein P.J.* Health Policy Issues: An Economic Prospective / 2d ed. - Washington: AUPHA, 1999. - P. 185.
22. U.S. Bureau of the Census - <http://www.census.gov>.
23. Доклад о глобальной эпидемии ВИЧ/СПИДа 2002 г. - Барселона: ЮНЭЙДС, 2002. - С. 8.
24. *Lamprey P., Carr D., Collymore Y.* Facing the HIV/AIDS Pandemic // Population Bulletin. - 2002 (September). - Vol. 57. - № 3. - P. 3.
25. Human Development Report, 2002. - P. 162.
26. *Brockerhoff M.* An Urbanising World // Population Bulletin. 2000 (September). - № 55. <http://www.prb.org>.
27. *Martin P., Widgen J.* International Migration: Facing the Challenge // Population Bulletin. - 2002. - Vol. 57. - М» 1. - P. 3, 32.
28. Веб-сторінка Office of the United Nations High Commissioner for Refugees - <http://www.unhcr.ch>.
29. *McKiney.* Combating Trafficking in Human beings: A Cooperation Issue // Trafficking Migrants: Quarterly Bulletin of IOM. - 2002 (September). - № 26. - P. 2.
30. Trafficking in Unaccompanied Minors for Sexual Exploitation in the European Union. - Brussels: IOM, 2001. - P. 12.
31. *Alcock P.* The Comparative Context // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / Ed. by P.Alcock, G.Graig. - Hampshire and New York: Palgrave, 2001. - P. 16.
32. *Дікон Б., Хале М., Станс М.* Глобальна соціальна політика. - К.: Основи, 1999. - С. 220.
33. *Тодфлер О.* Третья хвиля // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник / Упор. В.Лях. - К.: Либідь, 1996. - С. 287.
34. *Энгерел И.* Территориальная община: эволюция // Энциклопедия социальной работы: В 3 т. - М., 1994. - Т. 3. - С. 315-320; *Пейн М.* Сообщество как основа социальной политики и социального действия // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. - М.: Аспект Пресс, 1997. - С. 48-60.
35. *Семигіна Т.* Робота в громаді як складова діяльності соціального працівника // Соціальна політика і соціальна робота. - 2001. - № 4.
36. *Esping-Andersen G.* Three Worlds of Welfare Capitalism. - Princeton: Princeton University Press, 1998. - P. 32.
37. *Swank D.* Global Capital, Political Institutions, and Policy Changes in Developed Welfare States. - Cambridge: University Press, 2002. - P. 275; Social Contract under Stress: The Middle Class of America, Europe and Japan at the Turn of the Century / Ed. by O.Zunz, L.Schoppa, N.Hiwatari - New York: Russel Sage Foundation, 2002. - P. 325.
38. *Prior P.M., Sykes R.* Globalization and the European Welfare States: Evaluating the Theories and Evidence // Globalization and the European Welfare States: Changes and Challenges / Ed. by R.Sykes, B.Palier, P.M.Prior. - Hampshire and New York: Palgrave, 2001. - P. 196-202; *Cardoso F.H.* Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation. - Lahman: Rowman and Littlefield Publishers, 2001. - P. 257-260.
39. *Goldberg G.S.* Diminishing Welfare: Convergence toward a Liberal Model? // Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision / Ed. by G.Goldenberg, M.Rosenthal. - Westport, Connecticut and London: Auburn House, 2002. - P. 342-343.
40. UN Millennium Development Goals. - <http://www.un.org/millenniumgoals/index.html>.

Tetyana Semigina

GLOBAL SOCIAL PROBLEMS AND NATIONAL MODELS OF COPING WITH THEM

The article considers modern global economic, political, demographic, cultural and professional trends that have impact on social sphere and its regulation. The crucial recent changes in national social welfare models toward neo-liberal convergence are discussed.